

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

STRATEGIA WDRAŻANIA
PROJEKTU INNOWACYJNEGO
*„ZINTEGROWANY MODEL
KULTUROTERAPII
W PEDAGOGICE MŁODZIEŻY
ZAGROŻONEJ WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM”*

Zamość, lipiec 2011 r.

I. UZASADNIENIE

Zjawisko wykluczenia społecznego jest złożone i istnieje wiele jego definicji. Mamy bowiem do czynienia z kilkoma nakładającymi się wymiarami wykluczenia i marginalizacji. Wykluczenie społeczne, które polega na niepodjęciu zwyczajowej i społecznie akceptowanej drogi życiowej lub wypadaniu z niej, dotyczy osób, rodzin lub grup ludności, które¹:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych (ubóstwo materialne),
- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych, np. dezindustrializacji, kryzysów, gwałtownego upadku branż czy regionów,
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy umożliwiający im normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji, wejście na rynek pracy lub założenie rodziny, co dodatkowo utrudnia dostosowywanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych,
- nie posiadają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie, co ma miejsce w wyniku niedorozwoju tych instytucji spowodowanego brakiem priorytetów, brakiem środków publicznych, niską efektywnością funkcjonowania,
- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów,
- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie: niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych,
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np.: przemocy, szantażu, indoktrynacji.

Wykluczenie społeczne w dokumencie „Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski” to „brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”.

Zgodnie z ustawą z dnia 13 czerwca 2003 r. (Dz. U. Nr 122, poz. 1143 z późn. zm.) o zatrudnieniu socjalnym osoby zagrożone wykluczeniem społecznym to osoby, które ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie zaspokoić własnym staraniem swoich podstawowych potrzeb życiowych i znajdują się w sytuacji powodującej ubóstwo oraz uniemożliwiającej lub ograniczającej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym.

Z badań w ramach projektu Diagnostyka społeczna 2009 r. wynika, że największy odsetek Polaków w wieku 16 lat i więcej zagrożonych jest wykluczeniem strukturalnym i fizycznym, jednak najsilniejszą przyczyną wykluczenia są kwestie materialne. W tym przypadku najmniejsza jest różnica między zagrożonymi a wykluczonymi, więc niemal 90% zagrożonych należy do grupy wykluczonych. Biorąc pod uwagę, że zadania pomocy społecznej są systemowo nastawione na pracę socjalną i wsparcie rodzin (finansowe, rzeczowe, porad-

¹ „Wykluczeni i wykluczenie społeczne w oczach pracowników samorządowych – analiza problemu i skuteczne metody przeciwdziałania (publikacja wydana w wyniku realizacji projektu „Wrażliwi społecznie”, realizowanego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Priorytetu VII, Działania 7.2, Poddziałania 7.2.1 „Aktywizacja zawodowa i społeczna osób zagrożonych wykluczeniem społecznym”), Lublin - kwiecień 2010.

nictwo, szkolenia), to pozostaje jeszcze do rozważenia, jak w sposób systemowy zająć się dziećmi z tych rodzin, aby w możliwie najkrótszym czasie przywrócić je do zintegrowanego uczestnictwa w społeczeństwie².

Badanie prowadzone w ramach projektu „Wrażliwi społecznie”, a zaprezentowane w raporcie „Wykluczeni i wykluczenie społeczne w oczach pracowników samorządowych - analiza problemu i skuteczne metody przeciwdziałania”³ stwierdzają, iż problemem, z którym najczęściej zgłaszają się klienci pomocy społecznej jest bezrobocie (77 wskazań), co ciekawe - drugim jest także bezrobocie i ubóstwo, następnymi kolejno: niepełnosprawność, długotrwała choroba, bezradność opiekuńczo- wychowawcza, samotne rodzicielstwo, uzależnienia (przede wszystkim od alkoholu - 118 wskazań, ale też od nikotyny, hazardu, narkotyków i środków psychotropowych), wiek, bezdomność i inne problemy (najczęściej wymieniano problemy po wyjściu z zakładu karnego – 32 wskazania, a także zdarzenia losowe, ochronę macierzyństwa, przemoc domową, emigrację, nieradzenie sobie ze sprawami urzędowymi, choroby psychiczne). Dodatkowo, przy kategorii - wiek proszono o wskazanie tego zakresu, który powoduje najczęściej ubieganie się o pomoc, jednak okazało się, że nie ma możliwości uznania konkretnego wieku za taką przyczynę, ponieważ pojawiło się pełne spektrum możliwości tj. od wczesnego dzieciństwa poprzez wiek produkcyjny aż do późnej starości.

Pracownicy socjalni, którzy uczestniczyli w w/w badaniach są zdania, że bardzo istotne są działania profilaktyczne i wczesna interwencja oraz uświadomienie i podniesienie kwalifikacji zawodowych. Powinno się też więcej wymagać od podopiecznych, niejako obligować do tego, aby byli bardziej zaangażowani ze swojej strony. Respondenci zwracali także uwagę na konieczność edukowania nie tylko osób wykluczonych, ale całego środowiska społecznego, ze względu na panujący stereotyp, że osoba wykluczona to osoba patologiczna, alkoholik i narkoman, nie rozumiejącego, że dotyczy to też osób „normalnych” znajdujących się w trudnych sytuacjach życiowych. Dlatego należy więc położyć nacisk na właściwą edukację młodzieży w szkołach, mówienie o tych ludziach co może skutkować uświadamianiem sobie pewnych rzeczy, a co za tym idzie tolerancją wobec osób wykluczonych, „żeby coś pchnąć do przodu należy najlepiej pracować jednak z młodzieżą, bo oni dopiero wchodzi w życie”.

Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym to coraz liczniejsza grupa w Zamościu. Ponad 6000 osób korzystało w 2009 r. w Zamościu z pomocy społecznej, co stanowi ponad 9% mieszkańców miasta. W tym samym roku w ramach działalności MCPR udzielono wsparcia 526 rodzinom, w których zamieszkuje 2172 osób, w tym 395 rodzinom niepełnym o łącznej liczbie osób - 1414, oraz rodzinom wielodzietnym (3 i więcej dzieci w rodzinie) - 126. Rodziny niepełne to w 81% rodziny pozbawione ojca, w których widoczny jest brak męskiego wzorca zachowań. Analiza dostępnych programów profilaktycznych realizowanych na terenie miasta Zamościa pozwala stwierdzić, że poza placówkami wsparcia dziennego, które objęły w minionym roku opieką 203 uczestników, programy te mają charakter incydentalny, okresowy i nie stanowią zintegrowanego systemu oddziaływań ani w stosunku do dzieci, ani do rodziców. Analiza szczegółowa pozwala wnioskować, że obecnym gimnazjalistom będącym w trudnym okresie rozwojowym, brakuje umiejętności radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, umiejętności rozwiązywania konfliktów, a przede wszystkim brakuje odpowiednich re-

² Czaplński J., Panek T., Diagnoza społeczna 2009, www.diagnoza.com.

³ Zabielska M. J. Wykluczeni i wykluczenie społeczne w oczach pracowników samorządowych – analiza problemu i skuteczne metody przeciwdziałania. KUL, Lublin 2010.

lacji i więzi pomiędzy uczniami, które minimalizują negatywne zachowania wobec kolegów koleżanek. Większość ofiar i świadków przemocy przyjmuje postawę bierną. Badania na temat uzależnień, kolejnego czynnika wykluczenia społecznego, donoszą o odnotowanym problemie picia alkoholu, zażywania narkotyków, palenia tytoniu oraz przede wszystkim zażywania leków przeciwbólowych i nasennych.

Badania zjawiska wykluczenia społecznego ograniczają się tylko do grupy osób dorosłych. **Rzadko analizuje się sytuację dzieci, które stanowią niejako ukryte zjawisko, wtórną grupę dotkniętą zjawiskiem wykluczenia rodziny.** Najczęściej wspomina się o tej grupie w kontekście wsparcia rzeczowego (wyprawki szkolne), dożywiania lub dofinansowania wypoczynku.

Na potrzeby niniejszego projektu przeprowadzono badania ankietowe na populacji 1100 uczniów szkół gimnazjalnych w Zamościu (pierwsze i drugie klasy, 90% populacji) oraz 60 nauczycieli – wychowawców. Dla realizacji zamierzonego celu określono problem główny: Czy w zamojskich szkołach gimnazjalnych występują problemy związane z wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży? Do oceny zjawiska wykluczenia społecznego zbudowano indeks odporności na wykluczenie (IOW) każdego ucznia. Jest on obliczany jako średnia standaryzowana 7 zmiennych opisujących wykluczenie uczniów:

- sytuacja materialna swojej rodziny,
- status zawodowy rodziców,
- trudności z nauką w szkole,
- palenie papierosów,
- picie alkoholu,
- używanie narkotyków,
- wagarowanie.

Informacje o wartościach tych zmiennych dla każdego ucznia uzyskano podczas ankietyzacji. Im większa wartość indeksu tym większa odporność ucznia na wykluczenia. Średnia wartość indeksu odporności na wykluczenie dla uczniów danego gimnazjum stanowi gimnazjalny indeks odporności na wykluczenie. Określono także trzy indeksy uczestnictwa w życiu kulturalnym:

1. Indeks biernego uczestnictwa w życiu kulturalnym (IKB),
2. Indeks czynnego uczestnictwa w życiu kulturalnym (IKC),
3. Indeks twórczego uczestnictwa w życiu kulturalnym (IKT).

Wyniki badań wskazują, że najmniej odpornymi na wykluczenia są uczniowie trzech zamojskich gimnazjów. Są to jednocześnie te gimnazja, gdzie średnia wartość indeksu była ujemna. Przy czym w każdym gimnazjum występuje pewna, stosunkowo mała grupa uczniów, którzy charakteryzują się szczególnie małą odpornością na wykluczenie. **Można postawić tezę, że u tych uczniów występuje koniunkcja czynników decydujących o małej odporności na wykluczenia** (uczeń taki pali papierosy, pije alkohol i sięga po środki odurzające, wagaruje i pochodzi z biednej rodziny, w której rodzice nie mają pracy).

Obliczono współczynniki korelacji pomiędzy indeksem odporności na wykluczenie (IOW), a wybranymi charakterystykami uczniów oraz indeksami uczestnictwa uczniów w życiu kulturalnym. Indeks odporności na wykluczenie (IOW) jest **istotnie** (na poziomie istotności 0,05) **skorelowany z płcią ucznia, kompletnością rodziny, pracą rodziców za granicą, czasem poświęconym Internetowi oraz z indeksami biernego i czynnego uczestnictwa w kulturze.** Przy czym bardziej odporne na wykluczenia są dziewczęta niż chłopcy, bardziej odporni na wykluczenia są uczniowie z rodzin pełnych niż z rodzin niepełnych oraz uczniowie, których rodzice nie pracują za granicą.

Również bierne lub czynne uczestnictwo w życiu kulturalnym zwiększa odporność uczniów na wykluczenie. Także intensywniejsze twórcze uczestnictwo w życiu kulturalnym uczniów zwiększa ich odporność na wykluczenia (w tym przypadku zależność jest istotna na poziomie 0,1). Natomiast **dłuższy czas poświęcony Internetowi ogranicza odporność uczniów na wykluczenie**. Warto podkreślić, że ilość czasu poświęcona Internetowi jest ujemnie skorelowana z indeksem czynnego uczestnictwa w życiu kulturalnym ($r = -0,0782$, $p = 0,009$), a więc Internet stanowi konkurencję dla uczestnictwa w kulturze. Pozostałe dwa indeksy uczestnictwa w kulturze nie były istotnie skorelowane z czasem poświęconym Internetowi.

Już proste badania korelacyjne potwierdzają hipotezę, że uczestnictwo uczniów w życiu kulturalnym zwiększa ich odporność na wykluczenie. Do oceny zależności pomiędzy indeksami uczestnictwa w życiu kulturalnym, a indeksem odporności uczniów na wykluczenie zastosowano modele regresji liniowej, które oszacowano za pomocą metody najmniejszych kwadratów⁴. Model optymalny został wybrany za pomocą metody regresji krokowej (wstecznej).

Spośród rozpatrywanych potencjalnych zmiennych objaśniających do optymalnego modelu weszły trzy: czas poświęcony Internetowi, kompletność rodziny oraz indeks czynnego uczestnictwa w życiu kulturalnym. Współczynnik determinacji modelu nie jest wysoki ($R^2 = 0,0612$) ale jest istotny statystycznie, co oznacza, że te trzy zmienne łącznie w sposób istotny opisują zmienność indeksu odporności uczniów na wykluczenie. Tylko nieznacznie gorszym dopasowaniem ($R^2 = 0,0529$) charakteryzuje się model, gdzie zmienną Internet zastąpił indeks biernego uczestnictwa uczniów w kulturze. **Oszacowane modele jeszcze pełniej potwierdzają hipotezę, że bierne i czynne uczestnictwo w życiu kulturalnym zwiększa odporność uczniów na wykluczenie.**

Problemem, który zostanie rozwiązany w wyniku realizacji projektu jest brak metod, które w innowacyjny sposób rozwiązują problemy w obszarze pracy pedagogicznej z młodzieżą i środowiskiem rodzinnym, zagrożonych wykluczeniem społecznym w województwie lubelskim. W ramach projektu opracowano wstępną wersję innowacyjnej metodologii służącej profilaktyce wykluczenia społecznego, która stanowi wstępną wersję produktu finalnego.

II. CEL WPROWADZENIA INNOWACJI

Celem wprowadzenia innowacji, a jednocześnie **ogólnym celem projektu jest ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego wśród młodzieży gimnazjalnej ich rodzin w Zamościu**. Cel nadrzędny jest dekomponowany na cele szczegółowe (cele te są doprecyzowaniem celów z wniosku, po negocjacjach z Instytucją Wdrażającą), które zostały określone w sposób następujący:

- Wdrożenie i przekazanie nauczycielom w 3 szkołach, uczestniczących w testowaniu *Modelu*, 2 nowoczesnych narzędzi badania zjawisk społecznych w klasie oraz 3 nowych technik pracy z młodzieżą trudną, uwzględniających specyfikę płci,
- Zmniejszenie o 30% w stosunku do stanu przed rozpoczęciem realizacji projektu w 3 szkołach, w których będzie testowany *Model*, liczby negatywnych zachowań i podstaw życiowych młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, mierzonej liczbą problemowych zachowań uczniów,

⁴ Obliczeń dokonano w programie Statistica.

- Ukształtowanie, w trakcie realizacji projektu, u co najmniej 15 nauczycieli w szkołach uczestniczących w testowaniu *Modelu*, nowych kompetencji w zakresie wykorzystania innowacyjnych metod wczesnej interwencji pedagogicznej i profilaktyki wykluczenia społecznego, (w tym zagranicznych, wypracowanych u partnera komponentu współpracy ponadnarodowej), uwzględniających specyfikę interwencji ze względu na płeć odbiorców.

Powyższe cele zamierza się osiągnąć w wyniku wdrożenia *Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii (...)*. *Model* opiera się na łącznym wykorzystaniu kilku czynników mających istotny wpływ na proces wychowawczy: **systemie wartości i kompetencji społecznych, wychowaniu przez kulturę z uwzględnieniem kształtowania kompetencji artystycznych oraz edukacji nauczycieli na rzecz wykorzystania kulturoterapii w pracy pedagogicznej**. Istota innowacji polega właśnie na zintegrowaniu działań i ich kompleksowości (zarówno w zakresie typu działań jak i odbiorców). Dlatego w skład *Modelu* wchodzi następujące elementy:

1. **Komponent budowy systemu wartości i kompetencji społecznych,**
2. **Komponent wychowania przez kulturę i kształtowania kompetencji artystycznych,**
3. **Komponent edukacji nauczycieli na rzecz wykorzystania kulturoterapii w pracy pedagogicznej.**

Cel ogólny i cele szczegółowe projektu są zatem:

- **zdefiniowane adekwatnie do problemu** – cel ogólny odpowiada na podstawowy problem, jakim jest ograniczony zakres innowacyjnych metod i podejmowanych działań, które w wystarczającym stopniu rozwiązywałyby kwestię związaną z zjawiskami wykluczenia społecznego w województwie lubelskim,
- **konkretne, mierzalne, weryfikowalne** – cele zostały jasno określone, zaś ich osiągnięcie można zweryfikować i zmierzyć,
- **oczekiwane, pożądane przez interesariuszy** – potrzeba realizacji celu widoczna jest nie tylko w danych dotyczących poziomu wykluczenia społecznego, prezentowanych w badaniach regionalnych czy ogólnopolskich, lecz także została ona potwierdzona w przeprowadzonych w pierwszym etapie projektu własnych analizach i badaniach,
- **osiągalne, ambitne, realistyczne** – osiągnięcie celów możliwe jest m.in. dzięki zatrudnionym ekspertom przygotowującym metodologię, posiadającym szerokie doświadczenie i wiedzę w przedmiotowej dziedzinie oraz dzięki personelowi projektu czuwającemu nad jego prawidłową i zgodną z harmonogramem i budżetem realizacją; cel jest ambitny, ponieważ zakłada opracowanie modelu, której jeszcze nie było, wypełniającego lukę ujawniającą się w postaci braku prewencyjnych działań w sferze profilaktyki wykluczenia społecznego, realność celu polega natomiast na możliwości przetestowania wypracowanej metodologii w gimnazjach zamojskich na grupie 45 uczniów.
- **jasno odniesione do okresu, w jakim powinny zostać osiągnięte** – podana jest konkretna data osiągnięcia celu ogólnego (30.06.2013 r.), a wszystkie prowadzące do tego działania zostały przewidziane i zaplanowane w harmonogramie projektu.

Pożądanym stanem docelowym po wprowadzeniu innowacji będzie pozyskanie nowych umiejętności i kompetencji przez 45 uczniów, biorących udział w testowaniu *Modelu*. Do tych umiejętności zaliczyć można:

- poprawną komunikacji interpersonalną,
- integrowanie się w grupie,
- nauka odpoczynku i relaksacji,
- usprawnienie funkcji percepcyjno - motorycznych,
- poprawienie kondycji psychofizycznej, wzrost pozytywnego nastawienia do życia i wzmocnienie sił witalnych,
- zdolności do nawiązywania więzi i przyjaźni oraz prawidłowych relacji z rówieśnikami, jak również osobami dorosłymi,
- umiejętności wychodzenia z sytuacji konfliktowych bez uciekania się do stosowania przemocy,
- asertywność, zdolność do opierania się naciskom ze strony rówieśników,
- zwiększenie jakości życia poprzez udział w kulturze,
- uwrażliwienie na muzykę i szeroko rozumianą sztukę,
- uwrażliwienie na piękno zawarte w otaczającym nas świecie,
- poprawa rezultatów w zakresie osiągnięć szkolnych.

Natomiast rezultaty, które zamierza się osiągnąć u nauczycieli to:

- wzrost motywacji do doskonalenia własnego warsztatu pracy,
- opanowanie nowych umiejętności praktycznego zastosowania różnych metod pracy wychowawczej z wykorzystaniem kulturoterapii, arteterapii, muzykoterapii, dramatoterapii,
- umiejętności rozpoznawania problemów uczniowskich i doboru odpowiednich metod ich rozwiązywania,
- opanowanie umiejętności w zakresie ujawnienia i rozładowania zablokowanych emocji i napięć u uczniów,
- opanowanie umiejętności w zakresie integrowania grupy oraz poprawy komunikacji interpersonalnej wśród uczniów.

Zostanie również upowszechniona wiedza na temat problematyki wykorzystania narzędzi kulturoterapii w profilaktyce wykluczenia społecznego. Rekomendacje zostaną wdrożone do głównego nurtu polityki.

Weryfikacja, czy cel został osiągnięty będzie się odbywała przy pomocy:

- list obecności uczniów i dzienników zajęć,
- liczby osób uczestniczących w działaniach kulturalno-terapeutycznych,
- liczby osób, które posiadają nowe umiejętności (gra na instrumentach muzycznych, malarstwo, śpiew),
- liczby nauczycieli, którzy uczestniczyć będą w warsztatach poprawiających ich kompetencje.

Osiągnięcie celu będzie zatem stale monitorowane przez personel projektu (dokonujący obserwacji i pomiarów), na każdym etapie testowania metodologii. Do weryfikacji osiągnięcia celu stosowane będą następujące wskaźniki oraz ich wartości (**podane poniżej wskaźniki to wskaźniki określone we wniosku o dofinansowanie projektu**):

Cele projektu	Wskaźniki i ich wartość
Cel nadrzędny projektu	
Ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego wśród młodzieży gimnazjalnej w Zamościu.	- liczba przypadków zachowań dysfunkcyjnych w szkołach objętych testowaniem modelu mniejsza o 10% niż w roku poprzedzającym rozpoczęcie testowania.

	wania modelu, weryfikacja za pośrednictwem dokumentacji szkół,
Cel główny projektu	
Opracowanie i przetestowanie do 30 czerwca 2013 r. Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii w Pedagogice Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym.	<ul style="list-style-type: none"> - opracowanie podręcznika Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii w Pedagogice Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym, potwierdzeniem wykonania jest protokół odbioru dzieła, - rekrutacja 45 uczniów, ich rodzin i 30 nauczycieli do projektu, potwierdzenie wykonania: deklaracje uczestnictwa w projekcie, - objęcie testowaniem 45 uczniów i ich rodzin, potwierdzenie wykonania: dzienniki, listy obecności, - objęcie testowaniem nauczycieli, potwierdzenie wykonania: dzienniki, listy obecności, ewaluacja kompetencji na wejściu i wyjściu.
Cele szczegółowe projektu	
Wskaźniki i ich wartość	
Wdrożenie i przekazanie nauczycielom w 3 szkołach, uczestniczących w testowaniu Modelu, 2 nowoczesnych narzędzi badania zjawisk społecznych w klasie oraz 3 nowych technik pracy z młodzieżą trudną, uwzględniających specyfikę płci.	<ul style="list-style-type: none"> - zestaw programów edukacyjnych, 2 nowoczesnych narzędzi badania zjawisk społecznych w klasie oraz 3 nowych technik pracy z młodzieżą trudną, uwzględniających specyfikę płci, wykorzystujących kulturoterapię jako metodę pracy pedagogicznej, potwierdzeniem wykonania jest protokół odbioru dzieła, - zestaw dobrych praktyk pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym, potwierdzeniem wykonania jest protokół odbioru dzieła, - zestaw przetestowanych procedur i dobrych praktyk współpracy instytucji działających na rzecz młodzieży zagrożonej wykluczeniem, potwierdzeniem wykonania jest protokół odbioru dzieła, - zestaw przetestowanych procedur i dobrych praktyk pracy z rodzicem i uczniem z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym, potwierdzeniem wykonania jest protokół odbioru dzieła.
Zmniejszenie o 30% w stosunku do stanu przed rozpoczęciem realizacji projektu w 3 szkołach, w których będzie testowany Model, liczby negatywnych zachowań i postaw życiowych młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, mierzonej liczbą problemowych zachowań uczniów.	<ul style="list-style-type: none"> - objęcie testowaniem 45 uczniów i ich rodzin, potwierdzenie wykonania: dzienniki, listy obecności, - analiza studiów przypadku uczniów uczestniczących w projekcie, weryfikacja za pośrednictwem dokumentacji szkół.
Ukształtowanie, w trakcie realizacji projektu, u co najmniej 15 nauczycieli w szkołach uczestniczących w testowaniu Modelu, nowych kompetencji w zakresie wykorzystania innowacyjnych metod wczesnej interwencji	<ul style="list-style-type: none"> - ewaluacja kompetencji nauczycieli na etapie wejścia do projektu i po zakończeniu fazy testowania, pomiar za pośrednictwem ankiet ewaluacyjnych, - objęcie testowaniem Modelu nauczycieli, potwierdzenie wykonania: dzienniki, listy obecności,

pedagogicznej i profilaktyki wykluczenia społecznego, (w tym zagranicznych, wypracowanych u partnera komponentu współpracy ponadnarodowej), uwzględniających specyfikę interwencji ze względu na płeć odbiorców.	- udział nauczycieli w seminariach i konferencjach w trakcie realizacji projektu, potwierdzenie wykonania: dzienniki, listy obecności.
--	--

Ponadto prowadzona będzie ewaluacja wewnętrzna i zewnętrzna, o której więcej w punkcie V Strategii. Źródłami informacji o osiągnięciu poszczególnych wskaźników będą zatem przede wszystkim badania ewaluacyjne, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne oraz prowadzony na każdym etapie realizacji projektu monitoring.

III. OPIS INNOWACJI, W TYM PRODUKTU FINALNEGO

Innowacja opiera się na zintegrowanym i jednoczesnym wykorzystaniu kilku istotnych czynników mających wpływ na proces wychowawczy: systemie wartości i kompetencji społecznych, wychowaniu przez kulturę z uwzględnieniem kształtowania kompetencji artystycznych oraz edukacji nauczycieli na rzecz wykorzystania kulturoterapii w pracy pedagogicznej. Innowacyjność proponowanego podejścia polega w szczególności na:

- kompleksowości oddziaływań profilaktycznych, skierowanych do uczniów, rodziców i nauczycieli,
- oparciu procesu wychowawczego na systemie wartości podstawowych (dobro, piękno, prawda, miłość, przyjaźń, itp.),
- nauce kompetencji społecznych, które często u dzieci i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych są słabo rozwinięte (np. umiejętność pracy w grupie, rozwiązywania konfliktów, radzenia sobie ze stresem),
- zastosowaniu nowoczesnych technik terapeutycznych w pracy z młodzieżą np. arteterapii, muzykoterapii, dramatoterapii.

Innowacyjność proponowanego podejścia wyraża się w wymiarze:

- **uczestnika projektu** - młodzież gimnazjalna, zagrożona wykluczeniem społ. nie jest obecnie obszarem priorytetowym w działaniach wychowawczych szkół (realizowane jest wsparcie bierne), natomiast projektodawca proponuje aktywne metody wsparcia,
- **problemu** - sytuacja młodzieży gimnazjalnej w rodzinach dysfunkcyjnych, zagrożonej wykluczeniem społ. jest obszarem znanym w pracy socjalnej i pedagogice, istnieją instrumenty wsparcia, ale są one nieliczne i niewystarczające, nie obejmują całości zagadnień związanych z występującym problemem, narzędzia są nieefektywne i przez to niewystarczające, gimnazjum jest specyficznym etapem kształcenia i wychowania, wymagającym nowoczesnych narzędzi pracy pedagogicznej,
- **formy wsparcia** - projektodawcy proponują zastosowanie nowych instrumentów i form wsparcia (zintegrowana kulturoterapia, oddziaływanie profilaktyczne wobec rodziców, przekazanie nowych kompetencji nauczycielom).

W wymiarze uczestnika projektu proponowane rozwiązania skupiają się na kompleksowym oddziaływaniu w stosunku do rodziców i dzieci z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz i nauczycieli, którzy pracują z nimi w szkołach. **W wymiarze problemu** innowacja polega na zintegrowanym podejściu skupiającym się na oddziaływaniu wielopłaszczyznowym. **W odniesieniu do form wsparcia** innowacyjność polega na kompleksowym podejściu obejmującym działania zarówno w sferze funkcjonowania rodziny, pracy pe-

dagogicznej szkoły i kompetencji nauczycieli. Odbiorcami innowacji w wymiarze docelowym będą rodziny zagrożone wykluczeniem społecznym, zamieszkałe w województwie lubelskim, których dzieci realizują obowiązek szkolny. W wymiarze testowania będzie to 45 dzieci i ich rodzin z gimnazjów zamojskich o najwyższym poziomie zagrożenia wykluczeniem społecznym oraz 15 nauczycieli, którzy nabędą nowe kompetencje w zakresie kulturoterapii.

Użytkownicy w wymiarze docelowym:

Użytkownicy	Charakterystyka	Interesy	Znaczenie dla projektu / uzasadnienie wyboru
Uczniowie	gimnazjaliści, wiek 13-16 lat, zagrożeni wykluczeniem społecznym, mający problemy adaptacyjne w środowisku,	atrakcyjna oferta zajęć pozalekcyjnych	Znaczenie dla projektu kluczowe - główni odbiorcy działań wychowawczych.
Rodzice	osoby dorosłe, niskie zaangażowanie w proces wychowania, problemy społeczne, przypadki niedostosowania społecznego	uzyskanie wsparcia w procesie wychowania ich dzieci	Znaczenie dla projektu kluczowe - ostateczni decydenci w sprawie wychowania dzieci.
Nauczyciele	pracownicy lubelskich gimnazjów, posiadający kwalifikacje pedagogiczne, wysokie kwalifikacje w pracy edukacyjnej, stosunkowo niskie kompetencje w stosowaniu nowych metod pracy wychowawczej	wyposażenie w dodatkowe umiejętności, poznanie nowych metod pracy, rozwój zawodowy	Znaczenie dla projektu – kluczowe. Podstawowi adresaci upowszechniania, których działanie może przyczynić się do uzyskania efektu kuli śnieżnej.
Organy prowadzące	odpowiedzialność za działanie szkół ⁵ , dysponowanie środkami finansowymi na działalność szkół, brak realnego wpływu na procesy wychowawcze	wprowadzenie do szkół nowoczesnych metod pracy wychowawczej, które w przyszłości obniżą zjawisko niedostosowania społecznego i nastąpi zmniejszenie nakładów na eliminowanie skutków niedostosowania społecznego	Kluczowi decydenci, odpowiedzialni za wdrożenie Modelu w praktycznej działalności pedagogicznej.
Inne instytucje (MCPR ⁶ , LSCDN ⁷ , Sądy Rodzinne)	wspieranie działalności edukacyjnej, wychowawczej i opiekuńczej szkół i placówek oświatowych	pozyskanie nowych, atrakcyjnych programów do realizacji własnych statutowych zadań	Znaczenie dla projektu wysokie – ich wsparcie we wdrażaniu ułatwi podjęcie decyzji o stałym jego stosowaniu.

⁵ Art. 7 ust.1 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty

⁶ Miejskie Centrum Pomocy Rodzinie

⁷ Lubelskie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli

Dotychczasowe, autonomiczne działania wielu instytucji są kosztowne. Projekt proponuje rozwiązania, które będą:

- docelowo zmniejszały nakłady na wsparcie młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, (zamiast niwelować skutki, zwalczane będą przyczyny problemów, dodatkowo nowe kompetencje u nauczycieli pozwolą na nowoczesną pracę pedagogiczną),
- tworzyły nowe kompetencje wśród nauczycieli, rodziców, przez co możliwe będzie uzyskanie efektu naśladownictwa (kuli śniegowej), co również zmniejszy w przyszłości koszty działań interwencyjnych,
- integrowały aktywność różnych instytucji, (MCPR, szkoła, uczelnia wyższa), przez co ich działania nie będą się uzupełniały (uniknięcie mnożenia kosztów tych samych działań).

Nowe, proponowane rozwiązanie będzie efektywne. Koszty ponoszone na wsparcie odbiorców – koszty wdrożenia – nie należą do najniższych, ale zakłada się, że odbiorcy po uzyskaniu nowych kompetencji zmniejszą obciążenia budżetowe (np. korzystanie z pomocy społecznej). Nie ma możliwości porównania kosztów innowacji w projekcie z kosztami podobnymi z innych działań w podobnych obszarach, bowiem nie prowadzono dotąd tak kompleksowego wsparcia. Jednak biorąc pod uwagę, że osoby objęte tego typu wsparciem mogą rozwijać swoją aktywność i zmniejszyć koszty np. interwencji kryzysowej czy pomocy socjalnej – efekt finansowy może być wysoki.

Trudno oszacować koszty zaniechania stosowania innowacji, gdyż dotyczą one bardzo rozległych obszarów. Należy je rozpatrywać przede wszystkim na płaszczyźnie ekonomicznej, ale także psychologicznej. W odniesieniu do tej pierwszej należałoby uwzględnić utracone korzyści dla społeczeństwa, wynikające z niewykorzystania potencjału ludzi zagrożonych wykluczeniem społecznym i koniecznością ponoszenia dodatkowych nakładów np. na pomoc społeczną. W odniesieniu do drugiej płaszczyzny możemy mówić o możliwej frustracji ze strony osób zagrożonych wykluczeniem społecznym wynikającej z stereotypu osoby wykluczonej jako człowieka z marginesu społecznego, nieroba, alkoholika. Reasumując, koszty zaniechania stosowania innowacji są ogromne i dotyczą rozległych obszarów, przy czym nie jest możliwe wyrażenie ich w postaci kwotowej.

Warunkami, jakie muszą być spełnione, aby innowacja działała właściwie, są:

- odpowiednia rekrutacja osób wysoko zmotywowanych do udziału w projekcie (zarówno uczniów i ich rodzin jak i nauczycieli),
- odpowiedni wybór i przygotowanie pedagogów i trenerów do pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym,
- wysokie zmotywowanie odbiorców,
- ścisła współpraca ze szkołami, nauczycielami, ośrodkami interwencji kryzysowej na etapie testowania i wdrażania modelu,
- odpowiednio przeprowadzone upowszechnianie i włączanie do głównego nurtu polityki, tak, aby jak najwięcej szkół i organów prowadzących poznało Model oraz by decydenci pozytywnie ocenili proponowane do włączenia do polityki rekomendacje,

Efektami zastosowania innowacji może być rozwój u uczniów i rodziców kompetencji społecznych, które stanowią zbiór umiejętności życiowych. Do tych umiejętności zaliczyć można:

- poprawną komunikację interpersonalną,
- integrowanie się w grupie,
- nauka odpoczynku i relaksacji,

- usprawnienie funkcji percepcyjno-motorycznych,
- poprawa kondycji psychofizycznej, wzrost pozytywnego nastawienia do życia i wzmocnienie sił witalnych,
- zdolności do nawiązywania więzi i przyjaźni oraz prawidłowych relacji z rówieśnikami, jak również osobami dorosłymi,
- umiejętności wychodzenia z sytuacji konfliktowych bez uciekania się do stosowania przemocy,
- asertywność, zdolność do opierania się naciskom ze strony rówieśników,
- zwiększenie jakości życia poprzez udział w kulturze,
- uwrażliwienie na muzykę i szeroko rozumianą sztukę,
- uwrażliwienie na piękno zawarte w otaczającym świecie,
- poprawa rezultatów w zakresie osiągnięć szkolnych.

Natomiast **efekty, które zamierza się uzyskać u nauczycieli to:**

- wzrost motywacji do doskonalenia własnego warsztatu pracy,
- opanowanie nowych umiejętności praktycznego zastosowania różnych metod pracy wychowawczej z wykorzystaniem kulturoterapii, arteterapii, muzykoterapii, dramatoterapii,
- umiejętności rozpoznawania problemów uczniowskich i doboru odpowiednich metod ich rozwiązywania,
- opanowanie umiejętności w zakresie ujawnienia i rozładowania zablokowanych emocji i napięć u uczniów,
- opanowanie umiejętności w zakresie integrowania grupy oraz poprawy komunikacji interpersonalnej wśród uczniów.

Elementy, jakie obejmować będzie innowacja (wstępny opis produktu finalnego – metodologii działań wykorzystujących *Model*) to:

1. Komponent budowy systemu wartości i kompetencji społecznych:

- a. Doskonalenie umiejętności komunikacji interpersonalnej uczniów i rodziców,
- b. Rozwijanie umiejętności posługiwania się komunikatem typu „ja” przez dzieci i rodziców,
- c. Kształtowanie umiejętności mediacyjnych i rozwiązywania konfliktów,
- d. Rozwijanie zainteresowań rodzin szeroko pojętą kulturą oraz zdrową rekreacją,
- e. Rozwijanie umiejętności autoprezentacji i redukcji stresu.

2. Komponent wychowania przez kulturę i kształtowania kompetencji artystycznych:

- a. Zapoznanie uczniów z różnymi rodzajami aktywności kulturalnej,
- b. Rozwój umiejętności i kompetencji artystycznych (muzyka, plastyka, teatr),
- c. Rozwój umiejętności pracy grupowej z wykorzystaniem kulturoterapii,
- d. Uwrażliwienie odbiorców na piękno zawarte w muzyce, plastyce, teatrze.

3. Komponent edukacji nauczycieli na rzecz wykorzystania kulturoterapii w pracy pedagogicznej:

- a. Kształtowanie postawy asertywnej w celu minimalizacji postaw agresywnych i unikających u uczniów,
- b. Kształtowanie postaw empatycznych wychowanków,
- c. Kształtowanie tolerancji i akceptacji wobec różnorodności postaw i cech charakteru,
- d. Aktywizowanie i podtrzymywanie aktywnego udziału w kulturze i społeczeństwie,
- e. Doskonalenie warsztatu pedagogicznego z zakresu aktywizujących metod rozwijających kompetencje społeczne uczniów,
- e. Rozwijanie umiejętności mediacyjnych,

- f. Doskonalenie umiejętności diagnostycznych,
- g. Doskonalenie umiejętności kształtowania relacji i więzi grupowych.

Produkt finalny: *Zintegrowany Model (...)* składał się będzie z:

- podręcznika *Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym*,
- zestawu programów, technik i narzędzi edukacyjnych w zakresie drama-, muzyko- i arteterapii,
- zestawu technik, narzędzi i dobrych praktyk kompleksowej budowy systemu wartości u młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym,
- zestawu innowacyjnych narzędzi pracy wychowawczej, wraz z zestawem materiałów do warsztatów dla nauczycieli.

IV. PLAN DZIAŁAŃ W PROCESIE TESTOWANIA PRODUKTU FINALNEGO

Opracowana innowacja będzie testowana z udziałem zarówno użytkowników, jak i odbiorców, na których składają się następujące grupy:

- szkoły wybrane do testowania (użytkownicy),
- nauczyciele i przedstawiciele instytucji pomocy społecznej i wczesnej interwencji (użytkownicy),
- rodzice i uczniowie z wybranych do testowania szkół (odbiorcy).

Dobór grupy użytkowników biorących udział w testowaniu będzie miał kilka etapów. W procesie badań, prowadzonych na potrzeby niniejszego projektu zdefiniowano:

- główne obszary problemowe (przyczyny zagrożeń wykluczeniem społecznym na terenie miasta Zamość, najczęściej występujące zjawiska niedostosowania społecznego, zakres aktywności szkół itd.)
- szkoły o największym poziomie zagrożeń wykluczeniem społecznym, indeksy uczestnictwa w kulturze,
- zakres aktywności szkół w obszarze wykorzystania narzędzi kulturoterapeutycznych w pracy dydaktycznej.

Na podstawie powyższych badań, po konsultacji z organem prowadzącym zostaną wybrane szkoły, które będą testować *Zintegrowany Model (...)*. Za kryteria wyboru szkół służyć będą:

- wyniki badań, prowadzonych na potrzeby projektu,
- opinie organu prowadzącego i dyrekcji szkół,
- opinie MCPR.

Następnym etapem testowania będzie dobór odbiorców – uczniów i rodziców zagrożonych wykluczeniem społecznym. Dobór ten będzie realizowany za pośrednictwem nauczycieli i przedstawicieli instytucji pomocy społecznej i wczesnej interwencji. Za główne kryteria uczestnictwa w testowaniu zostaną przyjęte:

- opinia nauczycieli wychowawców o potencjalnym zagrożeniu ucznia wykluczeniem społecznym,
- informacja MCPR o korzystaniu ze świadczeń,
- informacja Kuratora Sądowego o podleganiu rodziny opiece.

W projekcie zostanie zrekrutowane 45 uczniów i ich rodziców lub opiekunów prawnych, którzy będą przez okres 2 lat podlegać oddziaływaniom kulturoterapeutycznym. Rodzice i uczniowie zostaną poinformowani o uczestnictwie w projekcie innowacyjnym, w którym uzyskają dodatkowe kompetencje. W przypadku osób podlegających nadzorowi kuratorskiemu

uczestnictwo w projekcie będzie elementem obligatoryjnym procesu resocjalizacji. W każdej ze szkół uczestniczących w realizacji projektu wyłoniona zostanie grupa nauczycieli testujących produkt (po 10 nauczycieli z każdej szkoły - razem 30).

Testowanie produktu finalnego rozpocznie się w październiku 2011 r.. Produkt finalny - *Zintegrowany (...)* składał się będzie z:

- podręcznika *Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym*,
- zestawu programów, technik i narzędzi edukacyjnych w zakresie drama-, muzyko- i arteterapii,
- zestawu technik, narzędzi i dobrych praktyk kompleksowej budowy systemu wartości u młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym,
- zestawu innowacyjnych narzędzi pracy wychowawczej, wraz z zestawem materiałów do warsztatów dla nauczycieli.

Testowanie poszczególnych komponentów modelu przebiegać będzie w sposób następujący:

1. Komponent budowy systemu wartości i kompetencji społecznych

- warsztaty dla rodziców i uczniów w zakresie komunikacji interpersonalnej, nauka poprawnej komunikacji interpersonalnej: podczas zajęć uczeń pozna zasady aktywnego słuchania, uświadomi sobie różnorodność komunikatów, którymi posługujemy się na co dzień oraz nauczy się wykorzystywać różne formy komunikacji w porozumiewaniu się z ludźmi (24 warsztaty), rozładowywanie agresji (24 warsztaty), treningu relaksacji i wizualizacji (24 spotkania), przemoc i cyberprzemoc (24 warsztaty po 3 godziny każdy),
- wsparcie psychologiczne dla rodziców, uczniów i nauczycieli (konsultacje i zajęcia).

2. Komponent wychowania przez kulturę i kształtowania kompetencji artystycznych

- zajęcia z arte-, drama- i muzykoterapii dla rodzin (po 3 spotkania w miesiącu, łącznie 9 kwartałnie, przez okres 24 miesięcy), nauka, wspólne działania,
- kulturoterapia dla opornych - działania praktyczne dla rodziców i uczniów. Zadanie opierać się będzie na prowadzeniu zajęć/spotkań z uczestnikami z wykorzystaniem muzykoterapii, arteterapii oraz dramaterapii. Szczególna uwaga zostanie zwrócona na uwrażliwienie młodzieży na piękno otaczającego świata, zawarte w sztuce, muzyce, architekturze i literaturze (wspólne wyjścia rodziców i dzieci do kina, wspólna organizacja imprez artystycznych – 3 wydarzenia w miesiącu),
- organizacja szkoły przetrwania dla gimnazjalistów – integracja i budowa kompetencji społecznych (2 edycje w trakcie projektu, po 45 osób),
- warsztaty mediacyjne: zorganizowanie warsztatów z zakresu mediacji koleżeńskiej w celu przygotowania uczniów do udzielania pomocy koleżeńskiej. Warsztatami zostaną objęci uczniowie, nauczyciele i rodzice (łącznie 180 godz. zajęć).

3. Komponent edukacji nauczycieli na rzecz wykorzystania kulturoterapii w pracy pedagogicznej

- warsztaty dla nauczycieli w zakresie zastosowanie kulturoterapii w procesie wychowania. Polegać będzie na przeprowadzeniu cyklu warsztatów edukacyjnych nt. muzykoterapii, arteterapii oraz dramaterapii w procesie wychowawczym (24 zajęcia warsztatowe w trakcie realizacji fazy testowania).

Zajęcia warsztatowe organizowane będą w szkołach, do których uczęszczają uczniowie zakwalifikowani do projektu.

Przebieg testowania będzie monitorowany na każdym jego etapie. Monitoring

i ewaluacja wewnętrzną projektu prowadzona będzie przez osobę o odpowiednich kwalifikacjach i doświadczeniu. Wykorzystane zostaną bazy danych projektu, ankiety ewaluacyjne, sprawozdania i analizy. Osoba odpowiedzialna za ewaluację i monitoring będzie przygotowywała kwartalne raporty o postępie osiągania celów projektu. Planowany jest ciągły monitoring tak, aby w razie wystąpienia ewentualnych problemów na bieżąco reagować. Za jego prowadzenie odpowiadać ma personel projektu, który będzie na bieżąco zbierał informacje o przebiegu testowania i analizował uzyskiwane wyniki. Odbiorcy projektu objęci zostaną ankietami ewaluacyjnymi przed rozpoczęciem testowania, w jego trakcie oraz po zakończeniu (o czym szerzej w punkcie V). Tym samym ich opinie na temat produktu będą na poszczególnych etapach jego testowania rejestrowane i porównywane ze sobą. Ponadto na bieżąco odbywać się będą spotkania monitoringowe odbiorców z ekspertami i personelem projektu, na których omawiane będą konkretne zajęcia realizowane w ramach projektu.

Odbiorcy w czasie tych spotkań będą formułowali swoje opinie i rekomendacje dotyczące proponowanych zmian w produkcie finalnym, co będzie odpowiednio rejestrowane w protokołach ze spotkań oraz w kartach monitorujących zawierających ocenę poszczególnych form wsparcia i propozycje zmian. W ten sposób zostanie zapewniony wpływ odbiorców na ostateczny kształt produktu finalnego. Zostaną również opracowane formularze do notowania uwag – dla ekspertów i personelu. Oceny prawidłowości testowania będą dokonywali wspólnie kierownik projektu wraz z ekspertami po zapoznaniu się z danymi z monitoringu oraz po zasięgnięciu opinii odbiorców podczas wyżej wymienionych spotkań. Oni także będą podejmować decyzje o wprowadzeniu ewentualnych korekt.

V. SPOSÓB SPRAWDZENIA, CZY INNOWACJA DZIAŁA

Ocena wyników testowania produktu finalnego dokonana będzie za pomocą następujących kryteriów:

- Stopień, w jakim (dzięki zastosowaniu opracowanej metodologii i objęciu wsparciem 30 nauczycieli / wychowawców szkół gimnazjalnych) wzrosły dodatkowe umiejętności zawodowe w/w osób, a także zwiększyła się ich motywacja stosowania kulturoterapii w pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym – przewidywany efekt to odsetek odbiorców, którzy będą skłonni stosować nowe metody, wynoszący 70%,
- Stopień, w jakim (dzięki zastosowaniu opracowanej metodologii i objęciu wsparciem 45 uczniów szkół gimnazjalnych) nastąpił spadek zagrożenia wykluczeniem społecznym wśród w/w osób, a także nastąpił wzrost ich zainteresowania udziałem w życiu kulturalnym, wynoszący 70%,
- Stopień, w jakim (dzięki zastosowaniu opracowanej metodologii i objęciu wsparciem 30 rodziców uczniów szkół gimnazjalnych) nastąpiła poprawa relacji w/w osób z ich dziećmi uczęszczającymi do szkół gimnazjalnych, a także nastąpił wzrost potrzeby spędzania z dziećmi czasu wolnego, poprzez udział w życiu kulturalnym, wynoszący 70%.

Efekt ten będzie sprawdzony poprzez prowadzenie w ramach projektu ewaluacji wewnętrznej. Na każdym etapie testowania produktu odbiorcy wsparcia będą objęci badaniem ewaluacyjnym – zostaną do nich skierowane trzy ankiety ewaluacyjne: przed rozpoczęciem wsparcia (ewaluacja ex ante), w połowie wsparcia (ewaluacja midterm) oraz po jego zakończeniu (ewaluacja ex post). Pozwoli to na stałe monitorowanie przebiegu wsparcia i oddziaływania produktu na grupę poddaną testowaniu. Za realizację ewaluacji wewnętrznej odpowiedzialny

będzie personel projektu, przygotowujący w tym celu odpowiednie narzędzia badawcze, zbierający dane i opracowujący wyniki w postaci raportu badawczego.

Przedmiotem pomiaru będzie poziom skuteczności zastosowanej metodologii. O tym, że jest ona skuteczna, świadczyć będzie istotna statystycznie różnica w ocenach korzyści produktu finalnego przed rozpoczęciem wsparcia i po otrzymanym wsparciu. Zbierane będą również przez personel projektu wszystkie opinie i dane dotyczące wypracowanej metodologii uzyskane podczas monitoringu, zarówno od odbiorców – rodziców i dzieci jak i użytkowników – nauczycieli, przedstawicieli MCPR w trakcie testowania produktu oraz podczas organizowanych seminariów konsultacyjnych (odbywających się przed rozpoczęciem wsparcia oraz po jego zakończeniu). Ponadto powyższy efekt zostanie sprawdzony poprzez zastosowanie ewaluacji zewnętrznej.

Ewaluacja zewnętrzna produktu finalnego zostanie zlecona firmie ewaluacyjnej. Jej celem będzie ocena, czy przygotowana metodologia prowadzi do zmniejszenia poziomu zagrożenia wykluczeniem społecznym i czy jest skuteczna. Zakres ewaluacji obejmie zatem przede wszystkim podręcznik, a także wsparcie dla pracodawców i wsparcie dla pracowników. Pytania kluczowe, na które ewaluacja ma odpowiedzieć, to:

- w jakim stopniu opracowana metodologia jest odpowiednia, biorąc pod uwagę cel, któremu ma służyć? (na skali 5-stopniowej),
- w jakim stopniu proponowane w metodologii rozwiązania są odpowiednie dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? (na skali 5-stopniowej),
- w jakim stopniu opracowana metodologia jest skuteczna, tzn. może spowodować, że objęte jej działaniem osoby będą mniej podatne na wykluczenie? (na skali 5-stopniowej),
- w jakim stopniu opracowana metodologia jest faktycznie lepsza, bardziej skuteczna i bardziej efektywna niż rozwiązania dotychczas stosowane w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu? (na skali 5-stopniowej),
- który punkt metodologii (które z rozwiązań w niej zawartych) jest jej najmocniejszą stroną, a który najsłabszą?,
- jak oceniane są zawarte w metodologii poszczególne rozwiązania kierowane do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?,
- w jakim stopniu proponowane podejście jest atrakcyjną alternatywą dla metod stosowanych dotychczas (czy jest bardziej skuteczne, tańsze czy efektywne)? (na skali 5-stopniowej),
- co może wpływać na skuteczność proponowanego podejścia (metody pracy, dobór grup docelowych, organizacja procesu wsparcia, inne czynniki)?,
- czy możliwe jest zwiększenie skuteczności proponowanych metod i pod jakimi warunkami?,
- jakie są propozycje zmian w oferowanych w metodologii formach wsparcia?

Kryteria, w oparciu o które ewaluacja zewnętrzna powinna zostać przeprowadzona, są następujące:

- **trafność** – ocena, w jakim stopniu założone cele leżące u podstaw opracowanej metodologii odpowiadają zidentyfikowanym problemom i rzeczywistym potrzebom do zaspokojenia w obszarze związanym z przeciwdziałaniem wykluczeniu społecznemu,
- **efektywność** – ocena, na ile przygotowana metodologia jest programem ekonomicznym, tzn. jaki jest stosunek poniesionych na jej realizację nakładów (zasobów finansowych, ludzkich, czasu) do przewidywanych do osiągnięcia wyników i rezultatów,
- **skuteczność** – ocena, do jakiego stopnia zakładane cele metodologii mogą zostać osią-

gnięte,

- **oddziaływanie/ wpływ** – ocena stopnia, w jakim opracowana metodologia będzie mogła być zastosowana w odniesieniu do szerszej grupy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym,
- **trwałość efektów** – ocena, czy pozytywne efekty proponowanej metodologii mogą trwać po zakończeniu projektu.

Zewnętrzny ewaluator zostanie wyłoniony w trybie otwartego naboru po uprzednim rozeznaniu rynku zgodnie z zasadą efektywnego zarządzania finansami obowiązującą w Wytocznych w zakresie kwalifikowania wydatków POKL. Do zadań ewaluatora należeć będzie: zorganizowanie ewaluacji, opracowanie metodologii i narzędzi badawczych, zrealizowanie badania, opracowanie wyników ewaluacji, sporządzenie raportu ewaluacyjnego zawierającego wnioski i rekomendacje. Ewaluacja zewnętrzna będzie obejmowała uczestników konferencji oraz seminariów.

W ramach ewaluacji zewnętrznej w II etapie realizacji projektu przygotowane zostaną przez zewnętrznych specjalistów recenzje produktu finalnego. Za wystarczające uzasadnienie do stosowania innowacji na szerszą skalę będzie zatem uzyskanie wskaźnika odbiorców chętnych dłużej pracować wynoszącego 70%. Ponadto istotne znaczenie będzie miało otrzymanie pozytywnych ocen ze sporządzanych przez zewnętrznych specjalistów recenzji oraz osiągnięcie dobrych wyników z przeprowadzanej ewaluacji zewnętrznej.

VI. STRATEGIA UPOWSZECHNIANIA

Podstawowym celem działań upowszechniających jest poinformowanie o wypracowanym w ramach projektu produkcie jak najszerszego grona potencjalnie zainteresowanych nim osób i instytucji. Adresatami działań upowszechniających będą:

- organy prowadzące z terenu woj. lubelskiego,
- instytucje doskonalenia nauczycieli,
- instytucje wczesnej interwencji kryzysowej,
- sądy rodzinne.

Uzasadnienie wyboru adresatów działań upowszechniających:

- **Obszary oddziaływań organów prowadzących**

W obszarze oddziaływań organów prowadzących znajdują się publiczne szkoły i placówki oświatowe. W ramach swojej autonomii szkoły podejmują decyzje w sprawach związanych z procesem wychowawczym. W podstawie programowej kształcenia ogólnego czytamy, iż szkoła kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, między innymi: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi. Kształci umiejętność pracy w grupie⁸. Realizacja tych celów odbywa się poprzez wdrażanie programów wychowawczych, które tworzone są przez rady pedagogiczne zgodnie z potrzebami społecznymi i rozwojowymi uczniów.

Szkoły pracują w oparciu o przyjęte przez nauczycieli koncepcje pracy. Koncepcje te zawierają również działania o charakterze wychowawczym, będące podstawą do budowania programów wychowawczych. *Zintegrowany Model (...)* będący zbiorem programów i dobrych

⁸ Na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.

praktyk pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym, uwzględnia wszystkie te elementy, o których mówi podstawa programowa. Stanowić może jej uzupełnienie. Szkoły poprzez włączenie go do swojej polityki rozwojowej poszerzą ofertę programową. Jedną z barier w praktycznej realizacji *Modelu* w szkołach mogą okazać się finanse. Nauczyciele zaangażowani w działania wychowawcze powinni być odpowiednio motywowani. Dyrektorzy szkół mogą poszukać szans na wdrożenie *Modelu* wykorzystując możliwości jakie im dają rozwiązania prawne, np.:

1. na prowadzenie zajęć w zakresie kulturoterapii można przeznaczyć godziny do dyspozycji dyrektora szkoły, o których mowa w art. 42 ust. 2 ustawy Karta Nauczyciela, zgodnie z zapisami ustawy nauczyciele zobowiązani są do przeprowadzenia 1 lub 2 godzin tygodniowo (w zależności od typu szkoły), między innymi, zajęć wychowawczych z uczniami, z uwzględnieniem ich potrzeb rozwojowych,
2. dyrektor szkoły może wpływać na strukturę wynagrodzenia nauczycieli, dysponuje środkami finansowymi, które zgodnie z regulaminami wynagradzania nauczycieli w danej gminie, przeznacza się na dodatki do wynagrodzenia zasadniczego, jeden z takich dodatków ma charakter motywacyjny, otrzymują go nauczyciele zaangażowani w realizację zadań statutowych szkoły, dodatek ten może zostać przyznany nauczycielom realizującym zadania z zakresu kulturoterapii,

▪ **Obszar doskonalenia i kształcenia nauczycieli**

Publiczne placówki doskonalenia nauczycieli prowadzone są przez samorządy wojewódzkie lub gminne. Do obowiązkowych zadań realizowanych przez publiczne placówki doskonalenia nauczycieli prowadzone przez samorządy wojewódzkie należą między innymi⁹:

1. organizowanie i prowadzenie, stosownie do potrzeb, doradztwa metodycznego dla nauczycieli,
2. organizowanie różnorodnych form współpracy i wymiany doświadczeń, w tym warsztatów, konferencji i seminariów, dla nauczycieli poszczególnych typów szkół i rodzajów placówek,
3. wspieranie inicjatyw nauczycieli oraz wspomaganie samokształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli,
4. organizowanie działań na rzecz rozwoju zawodowego nauczycieli, w szczególności we współpracy z organami sprawującymi nadzór pedagogiczny,
5. współpraca z organami prowadzącymi szkoły i placówki w zakresie doradztwa metodycznego dla nauczycieli.

Podobne zadania wykonują ośrodki prowadzone przez samorządy gminne, ze szczególnym uwzględnieniem doradztwa metodycznego.

Zintegrowany Model Kulturoterapii w Pedagogice Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym to zestaw między innymi programów edukacyjnych, procedur i dobrych praktyk w pracy z uczniami, zestaw materiałów edukacyjnych, zawierający opis metod i form pracy z wykluczonymi społecznie. Jego poszczególne komponenty wpisują się w wymienione wyżej zadania realizowane przez placówki doskonalenia. Może zatem stanowić znaczący element polityki tychże placówek realizowanej w odniesieniu do szkół i placówek oświatowych. Znaczącą rolę odegrać tu powinno Lubelskie Samorządowe Centrum Doskonalenia nauczycieli, które swoim zasięgiem obejmuje całe województwo lubelskie, zatrudnia doświadczono-

⁹ Na podstawie §15 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 listopada 2009 r. w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli (Dz. U. Nr 200, poz. 1537 i Nr 218, poz. 1701).

nych doradców i konsultantów, nie tylko w zakresie edukacji, ale też w zakresie zarządzania i prowadzenia procesów wychowawczych. Swoim klientom oferuje kursy, szkolenia, konferencje¹⁰. Wobec placówek doskonalenia nauczycieli Rozporządzenie w sprawie nadzoru pedagogicznego stawia wymaganie dotyczące posiadania koncepcji pracy. Doradztwo i wsparcie w realizacji *Zintegrowanego Modelu (...)* może stać się elementem tej koncepcji, a oferta LSCDN może zostać wzbogacona o szkolenia, konferencje, kursy mające na celu doskonalenie form i metod pracy wychowawczej w oparciu o *Model*.

▪ **Obszary oddziaływania Sądów Rodzinnych**

Sądy rodzinne orzekają z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, w przypadkach czynu demoralizującego lub czynu karalnego popełnionego przez osobę nieletnią, ale także osób uzależnionych od środków odurzających czy alkoholowych¹¹. Jedną z ustanawianych sądownie form ochrony osób, które nie mogą same prowadzić swoich spraw jest kuratela sprawowana przez kuratora, również ustanawianego przez sąd. Taką ochroną obejmuje się młodzież zagrożoną wykluczeniem społecznym. Jednym z modeli kurateli sądowej jest kuratela wychowująca. Polega na tworzeniu wokół podopiecznego odpowiedniej atmosfery, składającej go do podejmowania działania. Kurator jest organizatorem oddziaływań wychowawczych, podejmuje szeroką współpracę ze środowiskiem, dba o pełny i aktywny udział w tym procesie samego nieletniego. Wdrażanie *Zintegrowanego Modelu (...)* ma znaczenie w osiągnięciu celu jaki przed kuratorami stawiają sądy.

Model wykorzystuje tak ważne czynniki w pracy wychowawczej jak system wartości, kompetencje społeczne. Ułatwi zatem kompleksowość oddziaływań mających na celu naukę kompetencji społecznych, słabo rozwiniętych u dzieci i młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, takich jak umiejętność pracy w grupie, rozwiązywanie konfliktów, radzenie sobie ze stresem. Model w pełni może być wykorzystywany w Ośrodkach Kuratorskich działających przy Sądach Rejonowych. Przy Sądzie Rejonowym w Zamościu działa pięć takich Ośrodków. Ośrodki skupiają młodzież niedostosowaną społecznie, realizują programy wychowawcze z uwzględnieniem potrzeb rozwojowych i społecznych młodych ludzi. *Zintegrowany Model (...)* wzbogaci ofertę, wprowadzając atrakcyjne formy spędzania czasu wolnego, kształtując osobowość i zainteresowania młodzieży. Ma szansę stać się ważnym narzędziem w wykonywaniu postanowień Sądów Rodzinnych.

Z uwagi na powyższe planuje się następujące działania upowszechniające:

- seminaria Rady Rozwoju Projektu i Posiedzenia Komitetu Sterującego – planuje się odbywanie regularnych kwartalnych spotkań Rady Rozwoju Projektu, w skład której wchodzić będą przedstawiciele organów prowadzących szkół uczestniczących w testowaniu, MCPR, WSZiA. Posiedzenia te będą otwarte dla mediów, dzięki czemu możliwy będzie stały przepływ informacji o rozwoju projektu, jego efektach i rezultatach,
- międzynarodowa konferencja upowszechniająca – zostanie zorganizowana w Zamościu dla co najmniej 50 uczestników z województwa lubelskiego. Zaproszeni na nią będą przedstawiciele organów prowadzących, dyrektorzy szkół, dyrektorzy MCPR, dyrektorzy i specjaliści ośrodków doskonalenia nauczycieli, przedstawiciele sądów rodzinnych. Na konferencji zostaną rozdysponowane specjalnie przygotowane materiały szkoleniowe oraz podręcznik zawierający metodologię *Zintegrowanego Modelu (...)*. Zaproszenia na konferencję będą dystrybuowane drogą pocztową, a także za

¹⁰ Na podstawie informacji ze strony <http://lscdn.pl/portal/pl/53/Oferta.html>

¹¹ S. Jakubiec, M. Głód, A. Haftek. Sądy rodzinne. Kompetencje – funkcje – organy pomocnicze. str. 3.

pośrednictwem ogłoszeń w prasie regionalnej tak, aby poinformowane zostało o niej jak najszersze grono odbiorców,

- publikacja produktu finalnego – produkt finalny, czyli podręcznik zawierający metodologię zostanie wydrukowany w nakładzie 300 egzemplarzy,
- dystrybucja produktu finalnego – 200 egzemplarzy podręcznika zostanie wysłanych pocztą do potencjalnych użytkowników. Dystrybucja podręcznika będzie się także odbywała drogą elektroniczną za pośrednictwem strony internetowej projektu, na której zostanie on zamieszczony, a także 50 egzemplarzy zostanie rozdysponowanych podczas konferencji upowszechniającej,
- Organizacja warsztatów dla nauczycieli i pedagogów szkolnych – w 6 największych miastach Lubelszczyzny zostaną zorganizowane warsztaty upowszechniające, w których weźmie udział łącznie 120 osób,
- artykuły sponsorowane – cykl artykułów w prasie lokalnej i regionalnej, których celem będzie upowszechnienie przedmiotowej problematyki i produktu finalnego,
- strona internetowa projektu – upowszechnianie dokonuje się także stale poprzez funkcjonowanie strony www, na której zostanie umieszczone zostaną aktualności dotyczące prac podejmowanych w projekcie, opracowania i wyniki badań.

Działania upowszechniające są realizowane od momentu opracowania wstępnej wersji produktu finalnego. Natomiast koncentracja działań upowszechniających nastąpi w I i II kwartale 2013 r. Upowszechnianie swoim zasięgiem obejmie województwo lubelskie.

VII. STRATEGIA WŁĄCZANIA DO GŁÓWNEGO NURTU POLITYKI

Podstawowym celem strategii włączania do głównego nurtu polityki jest spowodowanie, aby produkt był w przyszłości szerzej stosowany, aby decydenci włączyli rekomendacje projektu do głównego nurtu polityki. Należy podkreślić, że zgodnie z wnioskiem o dofinansowanie projektu cel ten wykracza poza ramy projektu i jego osiągnięcie nie będzie mogło być zweryfikowane w przyjętej cezurze czasowej. Niemniej jednak prowadzone będą działania adresowane do konkretnych grup odbiorców, które mają doprowadzić do realizacji tego celu. Pod koniec trwania projektu jego realizatorzy opracują zbiór rekomendacji i postulatów, które należy wprowadzić w życie. Będzie on zawierał m.in. odniesienia do obowiązujących regulacji i aktów prawnych zatem opracowane wskazania będą odnosić się bezpośrednio do wówczas obowiązujących przepisów.

Jeżeli chodzi o sposób finansowania rozwiązań wchodzących w skład produktu innowacyjnego, to proponuje się, aby odbywało się to za pomocą środków publicznych przeznaczonych na działania na rzecz edukacji oraz pomocy społecznej.

Instrumenty realizacji działań:

- konferencje z udziałem decydentów – zorganizowane zostaną 4 konferencje, na które zostanie zaproszonych po 30 osób (łącznie 120 osób) związanych z polityką zatrudnienia (będą to politycy, przedstawiciele organów administracji lokalnej i regionalnej, przedstawiciele organizacji pozarządowych z terenu województwa lubelskiego). Konferencje te odbędą się po to, aby przedstawić decydom rekomendacje z projektu i żeby mieć wpływ na zmiany w głównym nurcie polityki, czyli w przepisach prawnych dotyczących wykluczenia społecznego oraz aby uświadomić decydom istnienie poważnego problemu związanego z wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży,
- rekomendacje z projektu dotyczące problematyki wykluczenia społecznego, które zo-

staną przesłane decydentom szczebla centralnego, tj. do Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, do komisji sejmowych odpowiedzialnych za politykę społeczną, parlamentarzystom i europarlamentarzystom, jak również do regionalnych i lokalnych decydentów – Wojewody Województwa Lubelskiego, Marszałka Województwa Lubelskiego, prezydentów, burmistrzów oraz rad miast Lubelszczyzny,

Spójna z włączaniem do głównego nurtu polityki jest również strategia upowszechniania.

Narzędzia zastosowane w ramach strategii upowszechniania będą przydatne również (jako baza) do realizowanej strategii włączania do głównego nurtu polityki i będą to przede wszystkim: konferencje i seminaria, strona internetowa projektu, artykuły w prasie lokalnej, dystrybucja publikacji zawierającej produkt finalny projektu, ponieważ odbiorcami powyższych działań m.in. będą również decydenci.

Wszelkie podejmowane działania w ramach strategii włączania do głównego nurtu polityki kierowane będą (adresaci strategii włączania) do decydentów oraz przedstawicieli organów prowadzących, instytucji doskonalenia nauczycieli, mających wpływ bezpośredni lub pośredni na politykę edukacyjną i społeczną. O sukcesie działań włączających będzie stanowił fakt, że decydenci zyskają świadomość problemu oraz poznają rekomendacje dotyczące tego, jakie zmiany należy wprowadzić do głównego nurtu polityki, aby w sposób efektywny przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu oraz podejmowanych wobec nich działań stanowi gwarancję realizacji jej fundamentalnego celu, czyli spowodowania, aby produkt finalny był w przyszłości szerzej stosowany.

Formy służące „wdrażaniu do głównego nurtu polityki” to seminaria dla decydentów z dobranymi uczestnikami po to, aby mieć wpływ na zmiany w przepisach, w nurcie polityki, aby móc dogłębnie dotrzeć do świadomości decydentów, aby oni włączyli wypracowane w projekcie działania do polityki.

Realizatorami strategii włączania do głównego nurtu polityki będą, podobnie jak w przypadku strategii upowszechniania, następujące grupy osób: od strony organizacyjnej będzie to personel projektu. Od strony merytorycznej będą to autorzy produktu, czyli eksperci zaangażowani do projektu celem opracowania podręcznika zawierającego metodologię Zintegrowanego Modelu Kulturoterapii w Pedagogice Młodzieży Zagrożonej Wykluczeniem Społecznym.

Użytkownikami produktu finalnego będzie 120 decydentów (polityków oraz przedstawicieli administracji) z województwa lubelskiego. Zostaną oni zaproszeni na 4 konferencje, na których poznają zagadnienia związane z pedagogiką młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym oraz rozwiązania i rekomendacje zawarte w produkcie finalnym, dzięki czemu będą w stanie aktywnie włączać idee poprzez odpowiednie dla nich mechanizmy legislacyjne i decyzyjne. Działania włączające będą prowadzone po II walidacji przez Regionalną Sieć Tematyczną, tj. w III kwartale 2013 roku.

VIII. KAMIEŃ MIŁOWE II ETAPU PROJEKTU

1. Rozpoczęcie rekrutacji odbiorców – październik 2011 r.
2. Rozpoczęcie wsparcia dla odbiorców w ramach projektu – listopad 2011 r.
3. Zakończenie wsparcia dla odbiorców w ramach projektu – czerwiec 2013 r.
4. Przeprowadzenie analizy efektów testowanego modelu – II kwartał 2013 r.

5. Rozpoczęcie cyklu seminariów Rady Rozwoju Projektu w ramach zasady empowerment - I kwartał 2012 r.
6. Zakończenie cyklu seminariów Rady Rozwoju Projektu w ramach zasady empowerment - II kwartał 2013 r.
7. Opracowanie wersji finalnej podręcznika na podstawie testowania i wyników analizy rzeczywistych efektów – II kwartał 2013 r.
8. Rozpoczęcie upowszechniania i włączania do głównego nurtu polityki – październik 2011 r.
9. Organizacja kształcenia na specjalności kulturoterapia na kierunku pedagogika WSZiA – październik 2012 r.
10. Rozpoczęcie przeprowadzenia cyklu warsztatów dla nauczycieli i pedagogów szkolnych – styczeń 2013 r.
11. Zakończenie przeprowadzenia cyklu warsztatów dla nauczycieli i pedagogów szkolnych – wrzesień 2013 r.
12. Rozpoczęcie przeprowadzenia cyklu konferencji upowszechniających rezultaty projektu – styczeń 2013 r.
13. Zakończenie przeprowadzenia cyklu konferencji upowszechniających rezultaty projektu – wrzesień 2013 r.
14. Przeprowadzenie międzynarodowej konferencji upowszechniającej – II kwartał 2013r.
15. Zakończenie upowszechniania i włączania do głównego nurtu polityki – III kwartał 2013 r.
16. Rozpoczęcie ewaluacji zewnętrznej – II kwartał 2013 r.

IX. ANALIZA RYZYKA

Potencjalne zagrożenia na etapie testowania:

Potencjalne ryzyko	Działania zaradcze	Prawdopodobieństwo wystąpienia ryzyka
- brak zainteresowania uczniów i rodziców	<ul style="list-style-type: none"> - spotkanie informacyjne dla uczniów i rodziców, - współpraca z instytucjami wspierającymi takimi jak szkoły, Miejskie Centrum Pomocy Rodzinie, Sąd Rodzinny w celu intensyfikacji działań motywujących, - konferencja dla wszystkich interesariuszy projektu, pozyskanie sojuszników do współpracy, - ważnym narzędziem zapobiegawczym zagrożeniu będzie również dobrze przeprowadzona rekrutacja, pozwalająca wybrać odbiorców bardzo wysoko zmotywowanych udziałem w projekcie, a równocześnie przygotowanie listy rezerwowej odbiorców, aby w razie przypadku losowego można było zastąpić uczestni- 	<p>Przy zaangażowaniu różnych instytucji, w tym szczególnie szkół, ośrodków pomocy rodzinie, Sądu Rodzinnego ryzyko wystąpienia prawdopodobieństwo wystąpienia tego zagrożenia można uznać za niskie (1 punkt na skali 1-3). Wpływ ryzyka na realizację projektu jest również niski (1 punkt na skali 1-3). Zatem po przemnożeniu „prawdopodobieństwo i wpływ ryzyka” wynosi 1.</p>

	ków wsparcia.	
- niska motywacja odbiorców w trakcie trwania projektu spowodowana dość dużą liczbą godzin udzielanego wsparcia oraz duża absencja na zajęciach	- spotkanie informacyjne dla uczniów i rodziców, - współpraca z instytucjami wspierającymi takimi jak szkoły, Miejskie Centrum Pomocy Rodzinie, Sąd Rodzinny w celu intensyfikacji działań motywujących, - konferencja dla wszystkich interesariuszy projektu, pozyskanie sojuszników do współpracy.	Liczba godzin jest dość duża, ale zajęcia są bardzo różnorodne i większość z nich należy do zajęć powszechnie uważanych za przyjemny sposób spędzania czasu. Prawdopodobieństwo wystąpienia tego zagrożenia można uznać za niskie (1 punkt na skali 1-3). Wpływ ryzyka na realizację projektu jest również niski (1 punkt na skali 1-3). Zatem po przemnożeniu prawdopodobieństwa i wpływu ryzyka" wynosi 1
- brak zainteresowania różnych instytucji wdrożeniem <i>Zintegrowanego Modelu (...)</i> do własnych programów rozwojowych	- konferencje propagujące produkt, warsztaty analizujące dobre praktyki w zakresie współpracy i pracy z uczniami wykluczonymi społecznie, - opracowanie procedur przykładów dobrych praktyk, - wydawnictwa pokonferencyjne, - wydanie i upowszechnienie Podręcznika.	Z uwagi na atrakcyjność proponowanych form i metod pracy, zaangażowanie wykwalifikowanego personelu, podejmowanie licznych działań informujących i prezentujących efekty pracy ryzyko wystąpienia niskie. Wpływ ryzyka na realizację projektu jest również niski (1 punkt na skali 1-3). Zatem po przemnożeniu prawdopodobieństwa i wpływu ryzyka" wynosi 1.

Ponadto z wybranymi do udziału w projekcie odbiorcami zostaną podpisane odpowiednie deklaracje uczestnictwa oraz umowy zobowiązujące ich do aktywnego korzystania ze wszystkich form udzielanego wsparcia.

Potencjalnym zagrożeniem na etapie upowszechniania i włączania do głównego nurtu polityki jest brak zainteresowania decydentów województwa lubelskiego problematyką wykorzystania narzędzi kulturoterapii w pedagogice młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym. Działaniem zaradczym jest zorganizowanie konferencji, druk artykułów i innych publikacji w celu uświadomienia konieczności pracy pedagogicznej z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym. Działaniem zaradczym jest również zorganizowanie seminariów dla nauczycieli, wychowawców, organów prowadzących, na których zostaną oni zapoznani z rekomendacjami dotyczącymi proponowanych zmian wprowadzanych do głównego nurtu polityki. Kolejne działania zaradcze to seminarium z użytkownikami i odbiorcami pozwalające poznać im pozytywne efekty wynikające z wdrażania metodologii. Ważne jest, aby w trakcie tych działań zaradczych pokazać wymierne efekty projektu: zmianę świadomości odbiorców, poprawę ich kondycji psychofizycznej, zwiększenie motywacji, podniesienie kompetencji i aktualizację wiedzy, poprawę wizerunku, a co za tym idzie – wzrost ich chęci i planów dotyczących aktywności w sferze kultury.

W związku z tym, że przewidziano wiele działań zaradczych, prawdopodobieństwo wystąpienia tego zagrożenia można uznać za niskie (1 punkt na skali 1-3). Wpływ ryzyka na realizację projektu jest również niski (1 punkt na skali 1-3). Zatem po przemnożeniu „prawdopodobieństwo i wpływ ryzyka” wynosi 1.

Ważne będzie, aby rekomendacje z przetestowanej metodologii przekazać decydom nie tylko szczebla regionalnego, ale również centralnego (MPiPS, MRR, parlamentarzyści, Komisje Sejmowe, KIW) ze szczególnym wskazaniem możliwości wprowadzenia tego typu rozwiązań do konkursów standardowych w ramach POKL, a nie tylko innowacyjnych, jak to miało miejsce dotąd – tak aby przetestowana metodologia została włączona do głównego nurtu polityki i co za tym idzie – mogła być szeroko wykorzystana w całym kraju.

Wszystkie ryzyka będą na bieżąco monitorowane w trakcie II etapu wdrażania projektu. Dodatkowo personel projektu będzie przygotowany na wystąpienie innych potencjalnych zagrożeń (dziś nieznanych). Stały bieżący monitoring będzie służył temu aby natychmiast zauważać niepokojące sygnały i od razu reagować na nie, zapobiegając wystąpieniu problemów.

Imię, nazwisko, funkcja osoby składającej strategię: